

תפיסת מושג הזמן*

בגליון תשרי של "המעין" לפני שנתיים¹ התפרסם מאמרו של גיסי מכובדי, ר' אליעזר ד' יסלזון, "אמת לאמיתה ואמת לשעתה". תורף המאמר היה (עמ' 19) כי "חובתנו להסתכל על הזמן במשכים (סגמנטים) קצרים, ולא ברצף ארוך. למרות שאנו חיים ברצף של אירועים, ולמרות שהזמן אינסופי, אנו מחוייבים לבחון את הרצף על ידי שבירתו לסגמנטים קצרים". בכך מסביר הכותב גם את חיוב ברכות ההודאה על מי שנחלץ מצרה, שהרי מבחינתו עדיף היה שריבונו של עולם לא יכניס אותו כלל לאותה צרה! אלא שבמצבו הנוכחי הוא ניצל מהצרה, ועל כך הוא נדרש להודות, עיי"ש.

דברים אלו יפים להסתכלות מקומית על אירוע מסוים; אך כמדומה שיש בידינו גם ראייה של הזמן כרצף ארוך, שאף אינו נחלק לעבר, הווה ועתיד, וכלהלן: שם הו"ה, החוזר פעמיים בסמיכות בשלוש עשרה מידות שבפרשת כי תשא, מתפרש בגמרא (ר"ה יז, ב): "אני הוא קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה". בשו"ע או"ח סי' ה נכתב על אמירת שם ה': "ויכוין בכתיבתו ביו"ד ה"א שהיה והוה ויהיה". מזה אנו למדים שמושג הזמן כפי שהוא מקובל אצלנו, בחלוקה לעבר, הווה ועתיד - הינו סובייקטיבי, ועשוי לפי התפיסה האנושית; לפניו יתברך, לעומת זאת, אין שכחה, שהיא הדבר המאפיין ביותר את העבר ומבדילו מן ההווה במוח האנושי, ומה שהיה הריהו קיים ועומד לפניו כמו בעת התרחשותו. באופן כזה, על הפסוק בפרשת האזינו (דברים לב, לד) "הלוא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי", מפרש רש"י (ובאופן דומה גם אחרים): "כסבורים הם ששכחתי מעשיהם - כולם גנוזים ושמורים לפני". גדולה מזו: אחדות הזמן היא כלי ביטוי מרכזי בקריאת שמע לציון אחדות הבורא; הא-ל של היום הוא אותו א-ל של אתמול ומחר².

לעיתים מחדד המדרש את ההבדל בין עבר להווה, ודווקא מחידוד ההבדל אתה למד על אחדותם. את הפסוק (שמות כד, י) "ויראו [הזקנים] את אלוקי ישראל, ותחת

* יהיו דברים אלו נר לעלוי נשמתה של אמי מורתי, מרת חיה שרלוטה בראור בת ר' ישעיהו הלוי ע"ה. תנצב"ה.

1 תשרי תשס"ה [מה, א] עמ' 16 ואילך.

2 ראה בשו"ע שם ובדברי המשנה ברורה שם ס"ק ג בשם הגר"א.

רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטוהר" מפרש רש"י: "היא [הלבנה] היתה לפניו בשעת השעבוד לזכור צרתן של ישראל שהיו משועבדים במעשה לבנים. וכעצם השמים לטוהר - משנגאלו היה אור וחדוה לפניו". דברי רש"י מבוססים על המדרש (ויק"ר כג, ח): "בר קפרא אמר עד שלא נגאלו ישראל ממצרים היתה [הלבנה] רשומה ברקיע, משנגאלו עוד לא נראתה ברקיע". ופירש ב'עץ יוסף': "זה שאמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר היינו קודם שנגאלו, שהיו משועבדים בהם בחומר ובלבנים, והיה תחת רגליו כמעשה לבנת זכר לצרתם וכו'". אבל משנגאלו שוב לא היתה שם לבנה, אלא הושלכה למקום שדרכה לינתן, ובמקומה שתחת רגליו היה כעצם השמים לטוהר". אולם זקני ישראל ראו תחת רגלי אלוקי ישראל הן כמעשה לבנת הספיר והן כעצם השמים לטוהר, ומראה זה מבטא למעשה התמזגות של עבר והווה כאחד.

לא רק העבר, אלא גם העתיד אינו ישות נפרדת מן ההווה. ה' "מביט לסוף דבר בקדמתו", והוא "בלי ראשית בלי תכלית" כדברי הפייטן. במיוחד בשל כך קיים קושי כה רב ליישב את "הכל צפוי" עם "הרשות נתונה".

ידועים דברי הגמרא (ברכות י, א) בענין הויכוח בין ישעיהו הנביא לחזקיהו המלך, במהלכו אומר לו הנביא דברים כדברנות: "מת אתה בעולם הזה, ולא תחיה לעולם הבא. אמר ליה מאי כולי האי, אמר ליה משום דלא עסקת בפריה ורביה. אמר ליה משום דחזאי לי ברוח הקודש דנפקי מינאי בני דלא מעלו! אמר לו בהדי כבשי דרחמנא למה לך, מאי דמפקדת איבעי לך למיעבד, ומה דניחא קמיה דקודשא בריך הוא לעבד".

חזקיהו זכה לרוח הקודש והוסרה מעיניו המחיצה שבין הווה לעתיד, ולכן הוא סבר שעדיף לו שלא להביא לעולם זרע 'דלא מעלי'. חידושו של ישעיהו הנביא היה שאדם מצווה להסתכל על ההווה בראיה של בן אנוש, ואין לו להתעסק בנסתרות של העתיד אף אם גלוי הוא לפניו. הגמרא (שם) מפרשת ש'בהדי כבשי דרחמנא למה לך' נובע מהטעם של "אפילו חרב חדה מונחת על צווארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים" (עיי"ש). אך ניתן לתת הסבר אפשרי נוסף לענין העקרוני של 'בהדי כבשיה דרחמנא למה לך', בהתבסס על דברי הגמרא בר"ה שהובאה לעיל "אני הוא קודם שיחטא" וכו': מעמדו ומצבו הרוחני של האדם לפני החטא הם יקבעו במידה רבה האם יחטא, ולפיכך אין הבדל גדול כל כך בין מצבו ומעמדו לפני ה' לפני שחטא - לבין מצבו לאחריו; לפני החטא הוא חוטא בכח גם אם עדיין לא חטא בפועל (ולפיכך זקוק למידת הרחמים של ה'), אך גם אחרי החטא הוא אותו אדם, ועדיין שמורה לו מדרגת מצבו שלפני החטא שהיא מצבו הפוטנציאלי התמידי, שיבוא לידי מימוש בפועל משיעשה תשובה ויתכפר לו חטאו. במקביל אף החוטא שעשה תשובה אמור לסגל לעצמו הבנה זו של אחדות ההווה והעבר, כלשון הרמב"ם (הל' תשובה פ"ב ה"ח): "עבירות שהתודה עליהם ביום הכפורים זה חוזר ומתודה עליהן ביום הכפורים אחר אע"פ שהוא עומד בתשובתו, שנאמר הן פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד".

בהגדה של פסח נדרש כל יהודי לראות עצמו כאילו הוא עצמו יצא ממצרים. בכל דור ודור חייב אדם לראות עצמו כך. פסוקי "מקרא ביכורים" עליהם מבוססת דרישה זו עתידים להיאמר ע"י דורות שלא היו מעולם במצרים. וכך כותב הרב מרדכי אלון בפירושו להגדה: "בעל ההגדה בחר לדרוש דוקא בפרשת מקרא הביכורים, משום שזו היא הפרשה היחידה בכל התורה שמסופר בה בגוף ראשון על השעבוד במצרים (וירעו אותנו, ויענונו וכו') ועל היציאה ממנה (ויוציאנו) על ידי אדם שמעולם לא נשתעבד במצרים, מעולם לא היה בה, ומעולם לא יצא ממנה". ועוד: "מה שבא ללמדנו קורא הביכורים הוא על היכולת להזדהות, באופן כה מוחלט, עם מה שפיסית מעולם לא היית בו, אבל נפשך ונשמתך נמצאות בו". ואכן במילים פשוטות וברורות אומר בעל ההגדה: "לא את אבותינו בלבד גאל הקב"ה ממצרים אלא אף אותנו גאל עמם, שנאמר ואותנו הוציא משם" וכו'.

כך, בצורה מפורשת וחד משמעית, אנו נדרשים להסיר את המחיצות החוצצות בתודעתנו בין זמן עבר לזמן הווה. ולא רק בליל הסדר, אלא אף בזמן מקרא ביכורים, שיכול להתרחש בסתם יום של חול העוטה חגיגות. זאת אומרת שיריעת הזמן, הנפרשת בתודעתנו האנושית מהעבר הרחוק והשכוח עד לעתיד הלא נודע - יכולה גם להתקיים בצורה "רחוקה", כאילו הכל הוה אחד ארוך, וכך, שמא אפשר להציע, נראים הדברים בראיה האלוקית.

מנגד, קיימת גם אפשרות ביד בורא עולם, והיא מחסדיו עם ברואיו, להשמיט ולבטל את העבר. הכפרה עניינה כיסוי והטמנה של דברים שהצנעה יפה בהם לחוטא, והמחילה עניינה שימחקו מעשים שהיו, ולא יזכרו ולא יעלו על לב לעולם. זהו עיקר גדול ביהדות: היכולת, ואף החובה, להתחדש מעת לעת. קידוש הלבנה בהתחדשה הוא המצוה הראשונה שניתנה לישראל במצרים, והם "עתידים להתחדש כמותה". במדרש (ויק"ד ל, ז) נאמר: "ר' מנא דשאב ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר: משל למדינה שהיתה חייבת וכו', כך בערב ראש השנה גדולי הדור מתעניין וכו', וביה"כ כולם מתעניין אנשים ונשים וטף, הקב"ה אומר להם לישראל: מה דאזל אזל, מן הכא ולהלן נחל חושבנא (= מה שהלך הלך ומכאן והלאה נתחיל חשבון [חדש])." נמצא שמשמעות ההתחדשות היא להפוך תקופה השייכת להוה, שורשה בעבר, ויש לה השלכות לעתיד - לעבר המורחק מלב. יושם לב: לא נאמר (כמורגל בפינו) 'מה שהיה היה', אלא - 'מה שהלך הלך'³.

לסיכום: הזמן הינו מושג שתפיסתו עשויה להשתנות לפי העניין, ואולי אף לפי עניינה של מצוה. יש ואנו מצווים לראות בעיקר את ההוה, כמו בהשתחררות מנטל החטא. יש ואנו מצווים לקשור בתודעתנו הוה עם עבר, כמו בליל הפסח ובזמן מקרא ביכורים. ויש ואנו מצווים לקשור עבר, הוה ועתיד ביחד, בעת קידוש השם בקריאת שמע.

3 במושג השאול מעולם האלקטרוניקה של ימינו - מדובר כאן במעין מנגנון reset, דהיינו כינון מחדש של המערכת על מנת שתחזור ותהיה כפי שהיתה בתחילה.